

ЛІТЕРАТУРА

1. Моруа А. Типы биографий // Прометей. - М.: Молодая гвардия, 1968. - Т. 5.
2. Плутарх. Порівняльні життєписи: Пер. з давньогрецької. - К.: Дніпро, 1991. - 440 с.
3. Померанцева Г.Е. Биография в потоке времени: ЖЗЛ: замыслы и воплощения. - М.: Книга, 1987. - 335 с.
4. Стоун И. Биографическая повесть: Лекция, прочитанная в Оксфордском университете // Прометей: Историко-биографический альманах серии «Жизнь замечательных людей». - М.: Молодая гвардия, 1966. - Т.1. - С.334-345.

Мовознавство

Лариса Азарова

СПІВВІДНОШЕННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ І СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

У теорії складного слова й дотепер немало суперечливого, неузгодженого. За останні десятиріччя з'явилося немало праць, у яких уточнюється методологія й техніка дослідження складних слів, зокрема, в українській та інших літературних мовах; все повніше кваліфікуються різні типи й засоби формування композитів.

Однією з головних проблем теорії складного слова залишається проблема розмежування складного слова й словосполучення, визначення властивих їм спільних і диференційних ознак. Ще донедавна більшість лінгвістів вважала, що складні слова сформувалися, походячи від словосполучень. Починаючи з О.Х.Востокова, всі без винятку мовознавці, які досліджували процеси словотворення, неоднозначно трактували цю проблему - складне слово і словосполучення.

О.Х.Востоков вважав, що складні слова утворюються від будь-яких сполучень слів: «...*півроку, півгодини, півфунта*, тобто половина року, половина години, половина фунта та інше» [7]. Подібної думки дотримувався й Ф.І.Буслаєв, вважаючи, що для продукування складних слів можуть бути використані будь-які синтаксично пов'язані сполучення слів. «Деякі складні слова походять від злиття «речень», які колись виявились окремо, не з'єднувались одне з одним синтаксично» [2]. Таке тлумачення генезису складних слів зберігалось із певними модифікаціями впродовж тривалого часу.

Цікаве розв'язання проблеми про характер співвідношення складних слів зі словосполученнями містять праці І.І.Срезневського. На його думку, складне слово - це не звичайний скорочений замінювач словосполучення, а його похідна, яка виникає на основі словосполучення, не повторюючи його, тому не встановить поняття, яке рівнозначне словосполученню [20]. Думка І.І.Срезнев-

ського залишалась спочатку непоміченою, бо лінгвістам здавалось, що складні слова за певних умов не тільки замінюють словосполучення, але й цілком функціонально дорівнюють їм. Г.П.Павський піддав сумніву можливість утворення складних слів від будь-яких словосполучень [14]. Учений вважав, що всі іменні складні утворення або запозичені, або не повинні називатися складними. І перше, і друге твердження викликало у нас сумніви. Думка Г.П.Павського, яка, стосується опорних словосполучень, що містять обов'язково дієприкметники активного стану теперішнього часу, знайшла підтримку серед вчених, які намагаються довести, що для створення складних слів треба використовувати тільки ті словосполучення, в яких є або передбачені дієслівні елементи. О.О.Потебня розширив можливості словоскладення, зарахувавши до процесу словопродукування також і словосполучення з будь-якими дієприкметниковими утвореннями. Основною умовою для переходу словосполучень у складні слова О.О.Потебня вважав внутрішню семантичну з'єднуваність, лексикалізацію словосполучень [17]. Погляди О.О.Потебні знайшли свій розвиток у працях тих учених, які вважали, що складне слово завжди може набути форми словосполучення, що містить будь-який дієприкметник. Так вважали Н.І.Греч, І.В.Ягич, А.В.Десницька, Г.О.Винокур та ін.

Ф.Ф.Фортунатов вважав, що для появи складного слова важлива єдність змісту, що властиво словосполученню, але він визнавав необов'язковим наявність будь-якого дієприкметника у цьому словосполученні. «Сложное слово - это результат лексикализации словосочетаний», ... поэтому самые слова - ... сложные знаки мысли, не разлагающиеся на другие слова [21]. Ця думка Ф.Ф.Фортунатова свідчить про те, що важливим є не тільки зміст, але й зовнішнє оформлення словосполучень.

О.О.Шахматов зараховував до складних слів такі звукові комплекси, в яких форма і зміст виступають у сенсовій і формальній єдності. Незважаючи на семантичну єдність складних слів і словосполучень, О.О.Шахматов досить чітко розмежував обидві лексичні реалії: «Сложные слова возникают на базе словосочетаний, но не равны им. В сложном слове различаются основная часть сложения и вторая, а в словосочетании оба слова соответствуют независимым друг от друга, но сочетавшимся двум представлениям» [22]. О.М.Пешковський у відмежуванні складного слова від словосполучення вважав два чинники: семантичний і структурний, не надаючи переваги жодному з них. «В одном и том же слове бывает не только несколько формальных частей, но и несколько основ, следующих одна за другой. Бывает это в сложных словах» [16].

Л.В.Щерба по-іншому суттєво трактує розглядувану проблему. Він пише: «любая синтаксическая группа может оказаться сложным словом, которое должно отличаться от группы лишь тем, что оно значит больше, чем сумма образующих его слов. Таким образом, словосочетания вроде: *железная дорога*, *зубная паста* и т. д. - следует считать сложными словами» [23]. Проте більшість прихильників міркування про ідіоматичність складень вважають цю

властивість лише однією з ознак, якою складне слово відрізняється від словосполучення, наближуючись до однокореневої лексики [3,6,9, 10,18].

Л.В.Щерба не розрізняв словосполучень і складень. Його концепція не отримала широкого визнання серед лінгвістів [18]. В.І.Алгарьов, наприклад, не зовсім вдало намагався підійти до складного слова з позиції логіки й філософії. «Определяющим моментом является содержание» [1]. У ранніх працях В.В.Виноградова провідним чинником у розумінні складного слова також вважається єдність змісту. Після дискусії 1950 року В.В.Виноградов знову повертається до питання про складні слова, вносячи до цієї проблеми деякі уточнення. «Ни в коем случае нельзя полностью приравнять сложное слово к словосочетанию, ибо при такой прямолинейности игнорируются структурные различия между сложным словом и словосочетанием» [4].

Чималу роль у розв'язанні проблеми відіграли погляди А.І.Смирницького на структурну цільнооформленість слова. Учений відокремлює цю властивість слова як критерій розмежування складення і словосполучення.

«Именно своей цельнооформленностью, которой, вообще говоря, выражается и известная семантическая цельность, слово, даже сложное, отличается от словосочетания, в частности, и от идиоматического словосочетания, т. е. от так называемой фразеологической единицы» [19].

Разом з А.І.Смирницьким і О.С.Ахмановою [19], які розвинули ідею про цільнооформленість слова, інші науковці у своїх працях зі словоскладення акцентують на цій рисі, визначаючи її (і пов'язані з нею інші якості складного слова) як істотну розрізняльну ознаку складень від словосполучень. О.Ф.Ковальова, наприклад, серед інших особливостей складного слова вказує на «відсутність об'єктивно-граматичних зв'язків між компонентами» [13].

Відсутність синтаксичних зв'язків всередині складного слова виступає однією з характерних його ознак. Із семантики складних слів переважають два погляди. Значно поширилася думка про так звану єдність значення складання. О.А.Василевська, І.Г.Галенко, П.Я.Горбунов, О.І.Єфімов та ін. вбачають у значенні складного слова якісно нове ціле [3,8, 9, 11].

В.В.Виноградов пропонує таке, з нашого погляду, чітке визначення словосполучення: «Грамматические единства, называемые словосочетаниями, состоят не менее чем из двух полнозначных слов и являются строительным материалом для предложения. Только в составе предложения и через предложения словосочетания входят в систему коммуникативных свойств языка» [5].

Більшість мовознавців вважає, що проблема утворення того чи іншого складного слова (із словосполучення чи за моделлю) може бути з'ясована тільки шляхом її історичного розгляду.

Про складність розмежування складних слів, які виникають із словосполучень, за їх моделями, пише Т.Б.Козмінська: «Обычно очень трудно, если невозможно определить, какие из них возникли из словосочетаний и какие из имеющихся моделей» [12].

Складне слово, ізольовуючись від словосполучення, піддаючись процесам інтеграції, отримуючи нове семантичне наповнення й нову морфологічну структуру, відрізняється від словосполучення насамперед єдністю структури й сполучувального голосного *-o-*, *-e-* (*-e-*).

Основний шлях утворення складних слів в українській мові - це словоскладення за моделями, які були створені впродовж століть. Але в українську мову складні слова проникали з грецької, латинської, старослов'янської мов. Згодом складні слова потрапляли до української мови з польської, чеської, німецької, французької, англійської та інших мов. Значний вплив на формування складних слів мали кальки. Однак названі іншомовні за походженням композити посідають другорядне місце в мові - порівняно з власне українськими формами. Не випадково М.Н.Петерсон підкреслює, що «яким би не здавалось оригінальним і незвичним нове слово, воно завжди створено за зразком старих» [15].

ЛІТЕРАТУРА

1. Алатырев В.И. Парные сложные слова // Ученые записки Карело-Финского ун-та. - Петрозаводск, 1946. - Т.1. - С.63-69.
2. Буслаев Ф. И. Общий курс русской грамматики. - М.: Учпедгиз, 1935. - 241 с.
3. Василевская Б.А. Словосложение в русском языке. М.: Учпедгиз, 1962. - 132 с.
4. Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии // Вопросы теории и истории языка. М.: Изд-во АН СССР, 1952. - С.141-149.
5. Виноградов В.В. Исследование по русской грамматике // Избранные труды. - М.: Высш. шк., 1975. - 560 с.
6. Воронцова К.Б. Продуктивность и новые качества сложных имен существительных в современном русском языке. Автореф. дис. канд. филол. наук. - Иркутск, 1962. - 29 с.
7. Востоков А. Х. Русская грамматика. - СПб, 1839. - 409 с.
8. Галенко И.Г. Сложные слова в русском языке II половины 18 в. Автореф. дис. канд. филол. наук. - Киев, 1953. - 21 с.
9. Горбунов П.Я. Проблемы именного словообразования в русской лингвистической литературе. Автореф. дис. канд. филол. наук. - М., 1952. - 19 с.
10. Донова З.П. Сложные прилагательные в современном русском литературном языке. Автореф. дис. канд. филол. наук. - М., 1950. - 47 с.
11. Ефимов А.И. Язык сатиры М.Е.Салтыкова-Щедрина. - М.: Изд-во МГУ, 1953. - 252 с.
12. Козминская Т.Б. Сложные слова в современном чешском языке. - Киев.: Научная мысль, 1955. - 217 с.
13. Ковалева Е.Ф. Сложные прилагательные с причастной основой во втором компоненте сложения в русском языке. Автореф. дис. канд. филол. наук. - М., 1963. - 37 с.
14. Павский Г. Физиологические наблюдения над составом русского языка. - СПб., 1850. - 219 с.
15. Петерсон М.Н. Введение в языковедение. - Изд. 2.- МГУ, 1929.- 302 с.
16. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. - М.: Учпедгиз, 1956. - 511 с.
17. Потехина А.А. Из записок по русской грамматике. - М.: Просвещение, 1985. - 319 с.

18. Ряшенцев К.Л. Сложные слова в современном русском языке. Автореф. дис. д-ра филол. наук. — Орджоникидзе, 1965. — 38 с.
19. Смирницкий А.И. К вопросу о тождестве слова // Труды ин-та языкознания АН СССР. — Т.4. — 1954. — С.4-6.
20. Срезневский И.И. Замечания об образовании слов из выражений. — СПб, 1850. — 219 с.
21. Фортунатов Ф.Ф. Избранные труды: В 2 т. — М.: Учпедгиз, 1956. — Т.1. — 456 с.
22. Шахматов А.А. Труды по современному русскому языку. — М.: Учпедгиз, 1952. — 501 с.
23. Щерба Л.В. Очередные проблемы языковедения // Избранные работы по языкознанию и фонетике. — Т.1. — М.: Издание МГУ, 1958. — С.18-20.

Світлана Бронікова

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ФУНКЦІЇ НУМЕРАЛЬНОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ КВАНТИТАТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У сучасному мовознавстві функцію нумеральності функціонально-семантичного поля (далі ФСП) квантитативності виділяють на підставі різного набору диференційних семантичних ознак [див. про це детально Акуленко, 1990, 12-18], проте найімовірніше такими ознаками є 'рахованість', 'означеність', 'більше ніж один'. Тобто така функція передбачає вказівку на визначену кількість рахованих об'єктів (на точне число), крім одиничного. Мета нашої наукової розвідки встановити систему різнорівневих засобів вираження вказаної функції в сучасній українській мові зі з'ясуванням їх польової структури у термінах «центр» — «ядро» — «напівпериферія» — «близька периферія» — «далека периферія». За прийнятим у лінгвістиці розумінням ядро функціонально-семантичного поля містить найтиповіші форми і значення, найбільш вживані моделі і форми, а периферія — нетипові форми і значення, маловживані моделі і форми [Гак, 1986, 25]. Дослідження проводилося головним чином на матеріалі текстів правових документів незалежної України, однак залучалися також тексти інших стилів та тлумачний Словник української мови.

Вказані вище диференційні семантичні ознаки притаманні, насамперед, числівникам. Числівники мають два значення: 1) назва цифри і числа, 2) певна кількість предметів, що відбито в тлумачному словникові і на що неодноразово вказували граматисти [Акуленко, 1990, 18-19; Городенська, 1993, 144], причому друге значення набагато вживаніше. Числівники означають реальну кількість предметів, і лише коли йдеться про відомі явища елементарної математики (*Два плюс два дорівнює чотири*) реалізується абстрактне математичне значення. Власне тут числівники перестають бути числівниками, зазнаючи